

Két zsák rozs

Csehov: Ivanov – Weöres Sándor Színház, Szombathely • ÖLBEI LÍVIA

A nagyszínpadi nyitókép alapján lehetne akár a *Meggyeskert* is, ülhetne ott, háttal a világnak az utolsó formátumos hasadt lelkű Csehov-hős, Lopahin, amint várakozás és olvasás közben elnyomja az álom. De nem. Ő itt az egyik első formátumos, hasadt lelkű Csehov-hős: Ivanov.

Csehov annyira meg van terhelve befogadói előítéletekkel és elvárásokkal (pozitív és negatív értelemben egyaránt), mint talán egyetlen más színpadi szerző sem a világirodalomban. De mindez mit számít

ahhoz a heurékaszerű felismeréshez képest, hogy végképp beértük őt. Így aztán tisztán megmutatkozik, hogy az *Ivanovban* (mint általában Csehov darabjaiban) több dráma van, csodálatos párhuzamos szerkesztettségben: tragédia – és rögtön mellette szatírájáték, bohózat vagy paródia. Ugyanaz a történet megsokszorozva, mindig más fénytörésben. Az egyik folyton erősíti, alátámasztja – vagy éppen aláássa – a másikat. Szépen fölmutatja ezt a szerkezetet a szombathelyi *Ivanov-előadás*, amely

Lukáts Andor rendezésében úgy hoz létre egyedi, itt és most érvényes minőséget, hogy a Csehov-játszás hagyományos kellékeit is voltaképpen hiánytalanul és hibátlanul fölvonultatja: a színpadon széthintett – kinn és benn határát is föloldó – őszi falevelektől (amelyek a hervadó Babakina csodás, közönségesen elegáns ruháján is föltűnnek!) az oroszos nemesi fészek szétmálló szépségén át az „igazi” varjúkárogásig és a tűréshatárig kitartott, tűnődő szünetekig; voltaképpen ironikus idézőjelek nélkül. Amikor Lebegyevéknél Zinaida Szavisna végletes fősvénységének bemutatása a bohózati módra túlhajtott villanykapcsolgásban (mert minek égjen, ha senki nincs ott) ér a tetőfokára, egyszer csak váratlanul, mintegy véletlenül a nézőtéren is fény támad. A díszes színpadi társaság néma csoportképbe merevedik, farkasszemet nézünk. Mintha a veséinkbe látnának.

(Élet, halál kérdése.) Csontig hatoló hegedűjátékkal – és hosszú csehovi szünettel kezdődik az előadás is. Háttal a nézőtérnek kissé félrebillent felső testtel ül valaki a félhomályban. Mozdulatlan (halott? rongybaba?). Karja tehetetlenül lecsüng, ujjain motorikus rángások futnak át. „S finom remegések: az erőm” – *A Tisza-parton* tulajdonképpen Ivanov problémáit foglalja össze. Lehúzza, altat, befed. Csak éppen nem a magyar ugaron, mint Adynál, hanem „valahol Oroszországban”. Ivanov ül és már-már dől – mint valami zsák. Mint Szemjon rozssal teli zsákja, amelyből mindjárt kettőt vett a hátára, hogy eldicsekedjen a lányoknak az erejével, de nem bírta: beleszakadt. Ez lesz majd Ivanov példabeszéde Lebegyevnek: „Hát én is beleszakadtam. Gimnázium, egye-



Hartai Petra, Nagy Cili, Jámbor Nándor *Fotó:* Mészáros Zsolt

tem, aztán a gazdaság, iskolák, tervek... Nem úgy hittem, ahogy mások, nem úgy nőültem, ahogy mások, nekihevültem (...) A hátamra vettem a zsákot, és beleroppant a gerincem.” Ez a „zsák-metafa” jelenik meg a hosszan kintartott nyitóképből – mint az előadás esszenciája. A kérdés az, hogy vajon mi az „igazi” élet. Hogy él-e még, aki élni látszik. Az első pillanatban akár halottnak-bábnak – visszafelé eljávva az értelmezésekkel zsák rozsnak – gondolható Ivanovot a puskával a vállán teátrálisan-komikusan belopakodó intéző, Borkin riasztja föl (a csehovi instrukció szerint). A végig nagyvonalú, lezser eleganciával handabandázó Kálmánchelyi Zoltán fehér bohóccal arról panaszkodik, hogy kikészült a gyaloglásban: „Fogja meg, hogy ver a szívem...” A „hogy” súlytalan kötőszóként hangzik el: Borkin egyszerűen konstatálja, hogy ver a szíve. Vagyis él. Az pedig azt jelenti, hogy „bármely pillanatban rohamosan meg is halhatok”. A fehér – halotti – maszk kiemeli Borkin néha végtelen szomorúságot tükröző tekintetét.

(Festett képű bohócok.) Sabelszkij – Szerémi Zoltán – elváltotatott, megemelt, gépies hangon, fénykörbe vonva vásáriás bábelőadást rögtönöz, amikor Anna Petrovna – Bánfalvi Eszter – szelíden fölrója neki, hogy öt év alatt még egyszer sem beszélt senkiről higgadtan és gúny nélkül: „ (...) Ki vagyok én? Mi vagyok én? Gazdag voltam, szabad, még majdnem boldog is, most meg egy ingyenélő...” A láthatólag összeszokott páros együtt fejezi be a mondatot, mint két mórlikáló kiscyber: „...festett képű bohóc.” A bohóc/bohócság fontos motívuma az *Ivanov*-nak (a darabnak és az előadásnak). „Már rég a templomban kéne lennie, maga meg itt filozofál. Bohóc! Az istenit, egy bohóc! Magának nem a menyasszonnyal kell mennie, hanem velem, a menyasszonyért majd visszajövök a templomból. Hát nem érti? Tényleg, egy bohóc!”, kiabálja Borkin Ivanovnak, miközben éppen maskarás bohócot csinál belőle: vőlegényi virágdíszet dugdos a mellzsebébe. (Ivanov nem áll ellen.) A festett képű szereplők a bábszerűség/halál/idegenség regisztereiben mozognak, és

pusztán a megjelenésükkel megidéznek Jeles András – a WSSZ-ben is fontos nyomokat hagyó – színházi világát, az *Ivanov*-előadást pedig beillesztik abba a színháztörténeti sorba, amelynek kezdőpontja a kaposvári színházban keresendő. Egyrészt az 1991-es *Valahol Oroszországban* címmel a *Három nővérből* kiinduló Jeles rendezésben, másrészt még jóval korábban: Zsámbéki Gábor 1977-es kaposvári *Ivanov*-rendezésében (amelyben Lukáts Andor Jegoruskát játszotta).

(Előszőr, másodsor.) Csehov maga is kétféle befejezést írt az *Ivanov*-hoz, az egyikben hangsúlyosabb, teátrálisabb, a másikban mellékesebb, eldugottabb („félreszalad” vagy „oldalra fut”) a címszereplő halála. „A felvonásvégekhez hasonló színházi probléma a darab egészének zárlata, amely Lvov, illetve Szása hosszú morális szónoklatával, illetve a címszereplő nyílt színi öngyilkosságával erős (bár kissé kon-



**Endrődy Krisztián,
Szerémi Zoltán, Kálmánchelyi Zoltán**



Bánfalvi Eszter, Bányai Kelemen Barna *Fotók:* Mészáros Zsolt



zervatív szemléletű) színpadi hatásokat terem. A színre állításoknak nemcsak erről kell érvényes színházi véleményt formálniuk, hanem ezzel azt is elmondani, hogy ki is volt Ivanov, mi is történt vele, miért kikerülhetetlen a halála, és hogy ebben mi fejeződik ki” – írja Sándor L. István.¹ A kaposvári előadásban ezek szerint a fináléra fakéreg-halmok – mint sírhalmok – borították a színpadot: „Hosszan üldögél itt a címszereplő, majd a zűrzavar közepette egyszer csak szíven lövi magát. Lefordul a halomról, de utolsó erőfeszítésével még beletúrja a fejét. Mintha a földbe mászna vissza, saját nyomorúságának végső beismeréseként.” A Katona József Színház 2004-ben Ascher Tamás rendezésében bemutatott *Ivanov*ja Szombathelyen is megfordult (még a WSSz előtti időkben). Ivanov szerepében Fekete Ernő oldalra ment a csehovi instrukció szerint, de pisztolyt nem használt – egyszerűen eldőlt. Vége volt. Negyven évvel a kaposvári, tizenhárom évvel a budapesti Katona József Színház bemutatója után a szombathelyi *Ivanov* a színpad közepén teszi meg azt, amit meg kell ten-

nie. (Előbb még van egy pont, amikor sután előkapja a zsebéből a fekete nyakkendőt – de mintha nem esküvőre, hanem önakasztásra készülne.) Ahogy Csehovtól nem idegen – sőt: színpadi világának lényegi eleme – a bohózati komikum, úgy nem idegen tőle a melodráma sem. Lehet mondani, hogy Lukáts Andor a melodramát választja, amikor a végső pillanatban hangsúlyosan a színpad közepére állítja a címszereplőt: ma egyszerűen nincs más választása. A személyiséget lassan, de biztosan felőrlő külső-belső kompromisszumok, kudarcok, hazugságok, maszatoló önbecsapások után egyszer csak muszáj (volna) határozottan dönteni. Százharminc év távolából furcsán fölfénylik ez az odavetett mondat: „Azt fogom tenni, amit a lelkiismeretem diktál.” És tényleg: Ivanov egy óvatlan pillanatban magára zárja az ajtót – a kinnrekedt-bennrekedt násznap az üvegfal mögül, állóképbe merevedve, döbbenet nézi. Ő meg a közönséggel szembefordulva veszi elő (szintén a zsebéből, mint valami slusszpoént) és emeli halántékához a pisztolyt – amely az első próbálkozás alkalmával csődöt mond. Hát istenem, ez se sikerül. A nézőtérben megkönnyebbült nevetés. Mélységesen csehovi a hirtelen megkettőződő pillanat Lukáts Andor rendezésében: előbb a paródia, aztán a tragédia, de a bohózati ismétlés szabályai szerint. A sikertelen próbálkozás után Ivanov-Bányai Kelemen Barna leheletnyit elmosolyodik; nem is tudni, hogy csak úgy magában, vagy közben cinkosan összenézünk: Nyikolaj Alekszejevics meg a közönség. És megint lő – és talál. Eldől, mint egy zsák a színpad közepén. Fönről őszi falevelek helyett most színes, csillogó, ünnepi – és hamisítatlan csehovi hangulatot árasztó – konfetti pereg. Már senki nem nevet. Fügöny – mert van az is.

(Zenék, forgók, kosztümök.) Nem eresztenek, hosszan kísértének az előadásban fölhangzó dalok, zenék. (Még Gena krokodil remekbe szabott születésnap-i dalocskája is idetartozik a szovjet korszak bűbajos Cseburáska-rajzfilmjéből.) Amikor az

adósságtól szorongatott Ivanov mégis (megint) elmegy Lebegyevékhez, Anna/Sára-Bánfalvi Eszter csak abban a szívzaggató jiddis dalban képes megfogalmazni a rázuhanó magányt, a mindkét fél számára elviselhetetlenül nagy áldozat fájdalmát, a tehetetlenséget, miközben a forgó lassan elindul alatta, és ő eltűnik a játéktérből. Ivanovnak is van magánszáma, hasonló határszituációban: *A hozomány nélküli menyasszony* című Osztrovskij-dráma nyomán készült szovjet-orosz film, a *Kegyetlen románc* gyönyörű, szégyentelenül szépen érzelmes Nyikita Mihalkov-dalát énekli – a cigányok csillagát követő határtalan szabadságvágyról –, miközben kiforog a színpadról. (Ez a dal ráadásul szerepelt már Szombathelyen: Jeles András Dosztojevskij-előadásában, *A félkegyelműben*.) Szása születésnap-i ünnepségén Sosztakovics második keringőjének taktusai hallatszanak a háttérből. Ez pedig apró, de fontos és jelentéses „belső utalás”: a nevezetes keringő fölhangzott Lukáts Andor első szombathelyi rendezésében, *A mi osztályunkban*. A zene erős érzelmi és földidéző hatása így helyezi nagyobb – mondhatni történelmi – távlatba a kikeresztelkedve is kirekesztett Sára/Anna tragédiáját. „Ne vegyen el se zsidó lányt, se pszichopátát, se feministát. Építse az egész életét sablonokra. Minél szűkebb és egyhangúbb, annál jobb. Ne harcoljon ezrek ellen, mert magányos marad, ne hadakozzék apróságok miatt, ne menjen fejfel a falnak... És isten őrizze a mindenható racionális gazdálkodástól”, okítja Ivanov Lvov doktort, aki nem annyira Ivanov ifjúkori arcképe, hanem inkább paródiája (mint az „öreg gyerek”, Sabelszkij). Lvov szerepében Kenderes Csaba karótnyelt, hidegen lánglelkű doktriner – szigorú bohóc: állig gombolt kabátja is jellemfestő erő. Pető Kata szép tervezői munkát végzett: a jelmezei finoman átúsztatják a történetet a jelenkorba, leheletnyi belső megfelelésekkel is segítik a megértést. Szása fehér menyasszonyi ruhája például Anna Petrovna kék ruhájára emlékeztet, ráadásul

¹ Sándor L. István: A realizmus változatai. Csehov *Ivanov*ja Zsámbéki Gábor, Székely Gábor és Ascher Tamás rendezésében. *Ellenfény* 2004/4.

menyasszonyként már Hartai Petra is simán leengedve viseli hosszú barna haját – éppen így, ilyenek ismertük meg Anna Petrovnát. Khell Csörsz egyszerűen szép díszletében a forgószínpadnak egyrészt természetesen praktikus, helyszínváltó szerepe van, másrészt azonban az ismétlődő, lassú forgás az időtlen reménytelenség érzetét kelti. Harmadrészt a forgások alkalmával mintha végtelen, sötét alagutak-labirintusok tárulnának föl: Ivanov füttyörészve elindul – és észrevétlen eltűnik.

(Együtt és külön-külön.) A Mohácsi-előadásokon iskolázott társulat jól tudja, hogyan kell a színes nagyjelenetekben együttműködni – úgy, hogy pontos legyen a ritmus, imponáló az összhatás, miközben mindenki külön-külön is megjegyezhető, és mindenki megmutatja egy-egy pillanatra bohócarca mögött az esendő: Németh Judit nevetségesen fősvény és kemény Zinaida Szavisnájától Kelemen Zoltán kártyás tisztviselőjén át Nagy Cili végül minden értelemben földre huppanó gazdag, babaszemű özvegyasszonyáig, Babakináig. Ez a tudás különösen megmutatkozhat Szása bohócati elemekben és (vagy inkább: tehát) monomániákban tobzódó születésnapján. Hartai Petra kétségbeesett, kihívó iróniával kér számon az ünnepi társaságon valami „igazit”, aztán a döntő pillanatban nem képes elengedni a saját „nem igaziját”.

Bányai Kelemen Barna nemcsak azért nagy nyereség a szombathelyi társulatnak, mert kiemelkedő színész, hanem azért is, mert igazi csapatjátékos: hozzásegíti partnereit ahhoz, hogy a legjobbat hozzák ki magukból. (Hacsak ez az odaforduló, belülről jövő figyelem nem tartozik hozzá eredendően az igazi színészethez.) A társulati összjátékban mindenképpen meg kell említeni Lebegyev szerepében Endrődy Krisztiánt. A szocializációjában Ivanovhoz hasonló Lebegyev önsajnálát nélkül köti meg a saját kompromisszumait, egyszerű, világos emberi – emberséges – gesztusai eredendő jó szándékból fakadnak. Mindenekelőtt mégis a fennálló rend további működtetésében érdekelt – mint voltaképpen mindenki más, Szásáig bezárólag –, vagyis ő sem segíthet.

(Hemperegjünk meg a szénában.)

Bánfalvi Eszter Anna Petrovnájában talán az az ártatlan, gyermeki játékosság a legvonzóbb, ahogyan kislányosan beköszön az ákom-bákom, rozzant spaletták mögül: „Nyikolaj, hemperegjünk meg a szénában.” Mintha ebből a mondatból bomlana ki a személyisége, a mélyben a szenvedés föl-föltoluló tapasztalatával. Ahogy lerúgja a báborszín papucsát, ahogyan arcát, karját önfeledten odanyújtja a hullongó, keringő, halott faleveleknek. Ahogy az ajtófélfánál – mint valami élettelen, bezáruló

tárgy – összecsuclik, amikor Nyikolaj elmegy. Ahogy a többrendbéli elszigeteltség, a betegség árnyékában élni szeretne.

A zárójelenet csillámló, pilinckázó konfettiesője a hullongó falevelek párdarabja. Halott-e már, ha hullni kezd? Vagy csak akkor hal meg, hogyha földet ér?

**Csehov:
Ivanov**

WEÖRES SÁNDOR SZÍNHÁZ, SZOMBATHELY

Fordította: Spiró György

Díszlet: Khell Csörsz

Jelmez: Pető Kata

Zene: Horváth Dániel

Dramaturg: Sényi Fanni

Rendezőasszisztens: Kovács Nóra

Rendező: Lukáts Andor

Szereplők: Bányai Kelemen Barna,

Bánfalvi Eszter, Hartai Petra,

Szerémi Zoltán, Kenderes Csaba,

Nagy Cili, Kálmánchelyi Zoltán,

Kelemen Zoltán, Endrődy Krisztián,

Németh Judit, Fekete Linda,

Jámbor Nándor, Szabó Róbert Endre,

Vass Szilárd, Horváth Dániel,

W. Farkas László, Ostyola Zsuzsa,

Varga Máté, Pados Bernát



SÁNDOR L. ISTVÁN:

REPEDÉSEK A RENDSZEREN

KULTÚRA ÉS TÁRSADALOM

A 70-ES ÉVEK VÉGÉN MAGYARORSZÁGON

(Kádár és) Aczél rendszere

Pozsgay színre lép

Pécsi Filmszemle, avagy a valóság arcai

A kor tükre: a népművelő

Balczó és Kósa *Küldetése*

Ilyen a bokszt? (*A K.O.* és a *Rocky*)

A Csurka-probléma

Színházi változások

Kapható a Színházi könyvek webáruházban (szinhazikonyvek.hu) és az Írók Boltjában.



Csehov: *Ivanov* – Weöres Sándor Színház, Szombathely (Bányai Kelemen Barna) *Foto*: Mészáros Zsolt

